

vaade ilmselt Strandmani kui esmajoones majanduspoliitiku kujutamisele palju juurde. Välissuhtluse osas oleks ehk seda teha võinud, kuid ilmselt ei oleks ka see midagi olulist lisanud. Teisalt saab aga öelda, et Kuke haridustaust on olnud raamatule kasuks ja tal on olemas varasem ajalookirjutuse kogemus, mistõttu ei ole ka ses osas midagi ette heita.

Epiloogina märgiks, et 2024. aastal anti Nobeli majanduspreemia välja just nimelt majandusajaloo vallas ning sellel sajandil on majandusteaduses liikunud suurem fookus ajalooliste majandusarengute seletamisele ja lahkamisele.⁸ Siinkohal tuleb väljendada pettumust, et Eesti majandusteadlased ei ole seni sellega kaasa läinud ning ka esimese iseseisvusaja arenguid ja otsuseid oma meetoditega põhjalikumalt analüüsinud. Ka Kalev Kukk ei ole seda ette võtnud. Tulevikku vaatavalt on just sellised ökonomeetrilise iseloomuga uurimused kõige perspektiivikamad, et anda uut vaadet Strandmani elutööle.

MARK GORTFELDER

Küllo Arjakas, *Riigivanem Juhan Kukk* (Tartu: Rahvusrhiiv, 2024), 759 lk

2024. aastal ilmus Riigikantselei rahastavas sarjas “Eesti riigijuhid” veel teinegi monograafia. Küllo Arjakase koostatud riigivanem Juhan Kuke elulugu on sarja kaheksas raamat. Ligi 800-leheküljeline monograafia on väljanägemiselt väga soliidne, kuigi mahu poolest paigutub võrdluses riigijuhtide sarjas seni ilmunud uurimustega keskmiste sekka. Teos kinnitab, et kuigi kõigi riigivanema ametit pidanute karjäär Eesti poliitilises ladvikus ei kujunenud pikaajaliseks, jäid nad kuuluma Eesti vaimsesse, seltskondlikku või majanduslikku eliiti ning nende kohta leidub olulist ja huvitavat materjali ka enne ja pärast poliitilises kõrgliigas tegutsemist.

Kuna Kukk ei kuulu tuntuimate Eesti riigivanemate ja kahe ilmasõja vahelise perioodi poliitikute hulka, mida nendib ka Arjakas, siis esitan järgnevalt lühidalt tema olulisemad eluloolised andmed. Juhan Kukk sündis 13. aprillil 1885 Virumaal. Lõpetas 1905. aastal Tartu Reaalkooli ja 1911. aastal

⁸ Steven Ruggles, “The Revival of Quantification: Reflections on Old New Histories”, *Social Science History*, 1 (2021), 1–25.

Riia Polütehnilise Instituudi kaubanduse erialal ning tegutses seejärel äri ja ühistegevuse edendamise valdkonnas. Alates 1917. aastast osales ta suures poliitikas: ministriametis Maavalitsuses, Ajutises Valitsuses ja järgnevates valitsustes, samuti oli saadik Maanõukogus, Asutavas Kogus ning I ja II Riigikogus. Ta oli I Riigikogu esimees aastatel 1921–22 ning 21. oktoobrist 1922 kuni 2. augustini 1923 riigivanem. Ta oli Tööerakonna asutajaliige ja erakonna üks juhtidest. Kukk lõpetas poliitikukarjääri juba 1920. aastate keskpaigas. Järgnevalt, aga osaliselt ka paralleelselt poliitilise tegevusega, oli ta pikaaegne ühistegevuse teoreetik ja praktik, siis pangandus-, äri- ja seltskonnategelane, aga ka Nõmme linnavolinik. 1930. aastate alguses üritas ta naasta nõ suurde poliitikasse uue poliitilise jõu – Uuendusliidu ühe eestvedajana, kuid see ebaõnnestus. 16. oktoobril 1940 vangistas Nõukogude repressiivaparaat Kuke ja NKVD erinõupidamine Moskvast mõistis ta kaheksaks aastaks vangilaagrisse. Kukk suri 4. detsembril 1942 Arhangeliski oblastis Kargapollas.

Kuigi Kukk ei ole Konstantin Pätsi ja Jaan Tõnissoniga võrdse tuntusega liider, jättis ta endast maha sügava jälje. Koos teiste tööerakondlastega esitas ta esimeste seas 1917. ja 1918. aasta vahetusel Maanõukogu vanematekogu koosolekul Eesti täieliku iseseisvuse idee. Kukk oli ka iseseisvusdeklaratsiooni algteksti peamine autor ja Päästekomitee lühiajaline liige. Arjakas nimetab Kukke kui üht Eesti tähtsamat majandusteoreetikut ning ta oli üks seitsmest isikust, keda 1932. aasta kevadel seoses uue täitevõimu kesksema põhiseaduse väljatöötamisega pakuti ajakirjanduses võimalikuks tulevaseks Eesti presidendiks. 1936. aastal oli Kukk üks Pätsile saadetud nn riigivanemate märgukirja koostajatest, millega protesteeriti autoritaarse valitsemise vastu.

Arjakas on oma uurimuse struktureerinud temaatilis-kronoloogiliselt. See tähendab, et esimestes peatükkides, mis käsitlevad peategelase noorusaega ja teise tegevuse algust, kui tema haare oli kitsam, kulgevad sündmused enamasti korraga ühes taustsüsteemis ja seega ka ühes peatükis. Edaspidi on aga Kuke ühel ajal aset leidnud toimetamine poliitikas, ühistegevuses, seltskondlikus tegevuses ja eraelus jagatud mitmesse erinevasse temaatilisse peatükki. Seega tuleb läbi lugeda terve uurimus, saamaks teada, et 1920. aastate esimesel poolel ei olnud Kukk tegev üksnes tipp-poliitikas, vaid isegi pingelise ministriameti kõrvalt tegutses ka juhtivatel positsioonidel ühistegevuses ja panganduses, osales seltskonnaelus ning oli pereinimene. Kuke laiahaardeline tegevus jäi meedia hambusse juba 1925. aastal. Kuke rohkete üheaegsete tegemiste jagamist erinevatesse peatükkidesse ei tohiks näha suure probleemina, sest uurimuse fookuses on ikkagi riigitegelane Juhan Kukk. Kirjeldus tema kui poliitiku panusest

Eesti Vabariigi loomisesse ja arengusse aastatel 1917–25 on monograafia kõige põhjalikum osa ja moodustab kaugelt üle poole selle mahust.

Kasutatud allikate ja kirjanduse nimekiri teose lõpus on ulatuslik – 25 lehekülge, sisaldades nii mitme riigi ja asutuse arhiivis säilitatavaid dokumente, ajakohast ajakirjandust kui varem ilmunud uurimusi. Tõstan esile, et autor on kasutatud allikate ja kirjanduse hulgas toonud omaette loeteluna välja Kuke enda või tema kaasabil valminud kirjatööd – raamatud, artiklid, usutlused jne. Eraldi peatükis on Arjakas analüüsinud ka varem Kuke kohta kirjutatud, juhtides tähelepanu teoste enamasti piiratud ja (kahjuks mitte ainult) Nõukogude perioodil ka vastuolulisele – tendentslikule, kontekstist väljarebitud – olemusele või Kuke kohta esitatud otsetele valefaktidele. Näiteid erinevustest Kukega seotud daatumites võib leida isegi lähiminevikust, mille tõttu oli väga kasulik monograafia lõppu lisatud Kuke elu ja tegevusega seotud olulisemate sündmuste kronoloogia. Kuke historiograafia põhjal võib järeldada, et kuigi ta ei olnud ka enne käesoleva uurimuse valmimist ajaloolastele ja mälestuste kirjutajatele täiesti tundmatu persoon, on seni pööratud tähelepanu pigem tema poliitilise, majandusliku või seltskondliku tegevuse mõnele üksikule tahule. Käesoleva teose tugevuseks on muuhulgas ka see, arvestades peategelase laiahaardelist tegevust, et erinevate autorite poolt Kukest loodud mosaiigikillud on siin kokku kogutud, süstematiseeritud ja omavahel seostatud.

Autor ei kirjelda üksnes episoodi ja tegevusi Kuke elust, vaid on neile lisanud ka vastavat ajastut ja konkreetset tegevuspaika mõista aitavat konteksti. Näiteks annab ta Kuke haridustee kirjeldamise kõrval ülevaate ka koolikorraldusest Eestimaa kubermangus ja rikastab Kuke esimese töökoha kirjeldust 1906. aastal Valga vastastikusel krediidiühingus sissevaatega ühistulise tegevuse ajalukku. Kuke töömeheaastaid käsitledes on autor korduvalt lisaks Kuke tegevusele tutvustanud ka tema juhitava asutuse, ettevõtte või organisatsiooni käekäiku laiemalt. Samuti on autor Kuke kujunemisaastaid kirjeldades korduvalt nimetanud mitmeid tema kaasteelisi, kellest hiljem said nimekad riigi-, äri-, teadus- või kultuuritegelased. Näiteks on Tartus õppimise perioodist mainitud Kuke lähedasi suhteid ülikoolilinnas haiglaravil viibinud üldiselt inimpelgliku luuletaja Juhan Liiviga. Kuke kirja pandud iseseisvusmanifesti algteksti koostamise asjaolude kirjeldamisega paralleelselt on Arjakas analüüsinud manifesti teksti – sisu ja väljendatud ideid – ning üritanud panna seda konteksti teiste Esimese maailmasõja tulemusena iseseisvunud Euroopa riikide samalaadsete kogemuste ja tekstidega.

Kui juhtida tähelepanu käesoleva monograafia puudustele, siis siin-kirjutaja hinnangul on neist suurim liialdamine detailidega. Jääb mulje,

et autor langes Kuke kohta kogutud andmete võimusesse ja tundis kohustust kasutada uurimuses ära iga viimasegi infokillu, mis õnnestus uuritava kohta leida. Detailirohkus jääb silma kõikides uurimuse peatükkides. Siinkirjutaja hinnangul puudub vajadus ülipõhjalikult refereerida iga Kuke poolt kirjutatud või tema tegevusest rääkivat artiklit, iga tema kirjutatud või talle saadetud kirja ja talle kui ministrile adresseeritud arupärimist. Samuti pole otstarbekas kirjeldada kõiki tema osalusel toimunud üritusi (kui ta näiteks ministrina üksnes jälgis valitsuse loozist riigikogu istungit) või peetud kõnesid. Ka Kuke Nõmmel asunud villa iga-aastased tuluaruanded ei vaja nii detailselt refereerimist. Kõigil nendel juhtudel oleks soovitanud autoril vastavaid episoodide kriitiliselt hinnata ja üksikasjalikult peatuda vaid sellistel, mis on olulised Eesti Vabariigi arengu või Kuke elu ja tegevuse seisukohast ja millel on tuntav poliitiline, majanduslik, ühistegevuslik või seltskondlik mõju. Kirjeldatud probleem laheneb uurimuse teises pooles järk-järgult. Ilmselt tingis selle Kuke lahkumine tipp-poliitikast, mis vähendas tema jalajälge tollases ajakirjanduses ja tänapäeva arhiivides.

Kuke seisukohtadest Eesti poliitilise elu kohta pärast tema riigikogust lahkumist on Arjakasel vähe lisada, iseäranis tema suhtumise kohta autoritaarkorda ja riigi poliitilisse kurssi viimastel aastatel enne Nõukogude okupatsiooni algust. Kuigi Kukk oli üks nn riigivanemate märgukirja koostajatest koos tuntud Pätsi kriitikute Ants Piibu, Jaan Tõnissoni ja Jaan Teemantiga, jääb see ka ainsaks nähtavaks katseks oma kriitilist suhtumist väljendada. Autor Kuke tegevusele üldiselt hinnanguid ei anna, paiguti viitab vaid sündmuste kaasaegsete, sealhulgas poliitiliste konkurentide kriitikale, mille objektiivsuses ei saa alati kindel olla.

Ei saa märkimata jätta ka autori enda pikaajalise poliitikukarjääri – Arjakas oli Eesti NSV Ülemnõukogu viimase koosseisu ning IX ja X Riigikogu liige – mõju koostatud uurimusele. Nimelt võrdleb autor mitmel korral Asutava Kogu ja Riigikogu esimeste koosseisude ja valitsuste ning pärast Eesti iseseisvuse taastamist tegutsenud Riigikogu ja valitsuste koosseisude tegevuspraktikat ja traditsioone. Arjakas esitab võrdlusi lähimineviku institutsioonidega ilmselt enda kogemuse ja tähelepanekute pinnalt, kuna ta ei viita sealjuures ühelegi allikale.

Käesoleva monograafia eesmärgiks ei olnud sügavuti uurida Eesti Vabariigi ajalugu, vaid ühe inimese teekonda ja rolli. See on aruanne tema tegevusest. Raamat peaks olema lugemisväärne paljudele – nii neile, kes huvituvad turbulentsetest Eesti Vabariigi loomise aastatest ja selles osalenud isikutest kui ka neile, keda huvitavad ühiskondlikud ja majanduslikud olud juba iseseisvuse kindlustanud riigi argipäevadel. Juhan Kuke

elu langes mõlemasse perioodi ja autor on selle põhjalikult ning huvitavalt meile kättesaadavaks teinud.

PEETER KENKMANN

Toivo Kikkas, *Eesti sõjameeste motivatsioon rahvaväes ja Punaarmee Eesti rahvuslikes väeosades 1918–1920*, Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis, 60 (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2024), 255 lk

21. jaanuaril kell 16.15 kaitses Toivo Kikkas Tartu Ülikooli senati saalis doktoritöö “Eesti sõjameeste motivatsioon rahvaväes ja punaarmee Eesti rahvuslikes väeosades 1918–1920”. Väitekirja juhendajad olid professor Aigi Rahi-Tamm ja kaasprofessor Ago Pajur. Oponent oli Peeter Kaasik, PhD (Eesti Sõjamuuseum – kindral Laidoneri Muuseum, SA Eesti Mälu Instituut).

“Ei tea, kas saab jätta minemata?” kahtles kiitsakas tööline.

“Kas saab,“ urises teine läbi hammaste, “viigu siis väevõimuga, aga vabatahtlikult mina valgesse väkke ei lähe! Pursuide vara kaitsma, kus mul veel au!”¹

Need sissejuhatavad read pärinevad eesti kirjandusklassikast, täpsemalt Albert Kivikase romaani “Nimed marmortahvlil” esimestelt lehekülgedelt. Seal kajastuvad rahva seas levinud meeleolud, kui plankudele ilmusid kuulutused, mis andsid teada mobilisatsiooni väljakuulutamisest Eesti Rahvaväkke. Raamatus kõlavad erinevad seisukohad, sealhulgas levisid klassiteadlikkusest kantud meeleolud; samuti hädaldamised, et “ega väike Eesti suure Venemaa vastu saa”; peamine meeleolu mõjutaja tundub olevat sõjaväsimus, et “hakkab jälle peale”. Erilist patriotismi pole selles romaanis näha ja lõpuks nimetatud kuulutused ka maha rebiti.

¹ Albert Kivikas, *Nimed marmortahvlil* (Tallinn: Eesti Raamat, 1991), 6.